

УДК 316

DOI <https://doi.org/10.30970/2307-1664.2019.27.10>

ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ НАСИЛЛЯ В СОЦІАЛЬНИХ НАУКАХ

Дмитро Кундельський

*Національний університет «Острозька академія»,
кафедра політології та національної безпеки
вул. Семінарська, 2, 35800, м. Острог, Рівненська область, Україна*

У статті проаналізовано основні підходи до пояснення явища насилля в методологічних рамках дослідження таких соціальних наук, як психологія, соціологія та політологія. З'ясовано, що психологічні підходи пояснюють насилля, оперуючи поняттям агресії, однак по-різному пояснюють його сутність. Так, агресія може бути виявом деструктивного інстинкту людської природи або ж важливим чинником у боротьбі за владу, прагнення до переваги й удосконалення. Одні науковці стверджують, що агресія притаманна всім вищим тваринам, інші наголошують, що саме в людському суспільстві вона втілюється у формі насилля. Загалом психологічні підходи вбачають джерело насилля у внутрішніх психологічних процесах людини, що мають вирішальне значення в соціальній поведінці людини.

Проте інші вчені переконані, що насилля має насамперед соціальну природу, й одним із найважливіших чинників насилля вважають протиріччя між потребами людей і реальними можливостями їх задоволення, що залежать насамперед від місця індивіда в соціальній структурі суспільства та рівня його соціально-економічної диференціації. У рамках цього підходу виділяють теорію аномії – кризового стану суспільства, що характеризується слабкістю інституційних норм і зумовлює соціальні відхилення, які можуть утілювати й насильницькі дії; теорію фрустрації – коли виникнення насилля пов'язане з перешкодами, які виникають на шляху суб'єкта й не дають йому змоги досягнути поставленої мети та відносної депривації як сприйняття людиною невідповідності між її ціннісними очікуваннями й ціннісними можливостями їх здійснення, що спричинює насилля, спрямоване на тих, хто є уособленням цієї невідповідності.

Класичні представники політичної науки розглядають насилля як один із засобів здійснення влади в державі чи побудови нового суспільства та держави (інструментальний підхід). Більш сучасні дослідники виникнення насилля пов'язують із наслідком відсутності рівноваги між соціальною, політичною чи економічною структурами суспільства (структурний підхід) або розривом між рівнем розвитку політичних інститутів і процесом трансформації економічної й соціальної систем (інституційний підхід).

Ключові слова: насилля, агресія, аномія, девіантна поведінка, фрустрація, відносна депривація, інструментальний підхід, структурний підхід, інституційний підхід.

Явище насилля є складним і багатогранним феноменом, що потребує пояснення з погляду різних соціальних наук. У рамках психології, соціології, політології та інших наук склалися різні підходи, які пояснюють сутність цього явища. Тому є доцільним звернути увагу на кожен із них.

Варто відзначити, що в наукових колах тривають дискусії стосовно самої природи насилля: має воно переважно біологічне походження чи соціальне?

Психологічні підходи до пояснення природи соціальних процесів і конфліктів наголошують на біологічній, генетичній та еволюційній схильності людини до актів агресивної поведінки, убачають джерело соціального насилля у внутрішніх психологічних процесах людини, що детермінують у кінцевому підсумку її соціальну поведінку. Тобто централь-

ною категорією пояснення насилля в психологічних науках є поняття агресії, що є близьким та органічно пов'язаним із насиллям.

Енциклопедія практичної психології «Психополіс» надає таке визначення агресії: агресія (від лат. *aggressio*-напад) – емоційно забарвлений, жорсткий цілеспрямований напад. Бажання й готовність завдати шкоди, вдарити, знищити [1].

Російський учений В. Красіков вважає, що насилля невід'ємне від агресії, не існує поза нею та є фазою її ескалації [2, с. 19]. Проте інший російський науковець – Я. Гілінський – розмежовує ці поняття, вважаючи, що агресія притаманна всьому живому, тоді як насилля – лише людині й завжди супроводжується ворожим ставленням до об'єкта насилля, тоді як у тварин агресія має інструментальний характер [3, с. 9].

Отже, яким чином у психологічних науках пояснюється насилля через призму агресії? Видатний австрійський психолог, засновник психоаналізу Зигмунд Фрейд уважав, що в психіці людини діалектично існують у різних пропорціях два протилежні начала: еросу (сексуальний інстинкт) і танатос (інстинкт смерті, потяг до агресії та деструкції). Останній проявляється в саморуйнуванні, садомазохізму, скорботі, а також руйнуванні, що направлене на інших людей [4, с. 43–47]. Фрейд стверджував, що схильність до агресивної поведінки людини є незнищеним інстинктом людської природи та серйозною перешкодою розвитку цивілізації. Еволюція цивілізації є, по суті, безперервним процесом внутрішньої боротьби між інстинктами збереження й відтворення життя та інстинктом агресії та знищення [5, с. 152].

Учень З. Фрейда, представник індивідуальної психології Альфред Адлер по-іншому трактує це явище, неодноразово підкреслюючи важливість агресії як боротьби за владу. Він не ототожнював агресію з ворожістю, а розумів її як сильну ініціативу в подоланні перешкод. Адлер стверджував, що агресивні тенденції людини були вирішальними в індивідуальному й родовому виживанні. Агресія може проявитися як «воля до влади» – фраза Ф. Ніцше, використана раннім Адлером. Він указував, що навіть сексуальність часто використовується як засіб задовольнити прагнення до влади і сили. Пізніше Адлер розглядав агресію і волю до влади як прояв більш загального мотиву – прагнення до переваги або вдосконалення, тобто спонукання покращувати себе, розвивати свої здібності, свою потенційність [6, с. 124–127].

Австрійський учений К. Лоренц підкреслює, що агресія є вродженою властивістю всіх вищих тварин. Тому кожна людина має певний потенціал агресивності, але зазвичай вона може її стримувати відповідно до культурних вимог у людському суспільстві та власної моральної відповідальності. Разом із цим науковець стверджує, що поява в людини абстрактного мислення й мовлення лише стимулювала процес переходу інстинкту агресії в нову якість, властиву людській соціальності, а саме в насилля, оскільки людина отримала унікальну можливість застосовувати останнє щодо представників власного виду в силу тих інтересів, які далеко виходять за рамки природної необхідності. У людини погано розвинуте стримуюче начало і, як результат, вельми широкий спектр застосування насильницьких дій [7, с. 250]. На думку вченого, людина поєднує в собі успадковану інстинктивну агресію й надбані в ході еволюційного розвитку культурні традиції (знання, норми, цінності), які є механізмами самообмеження агресії [8].

Німецький філософ і соціолог Т. Адорно використовує поняття зміщеної агресії, яка формує авторитарну особистість. Учений вважає, що якщо в дитинстві такі особистості відчували страх і неусвідомлену ворожість до своїх батьків, то це створювало передумови до появи в них схильності до гніву, який унаслідок їхнього страху на невпевненості набуває форм зміщеної агресії, що спрямована проти безвладних груп [9, с. 338].

Найвизначніший представник неофрейдизму, німецький філософ і психолог Еріх Фромм явища насилля та агресії тлумачив через власну теорію деструктивності («злоякісної агресії»). На його думку, людина має набагато більший потенціал нарощування деструктивності в міру розвитку цивілізації, ніж будь-який інший представник тваринного світу. Ключова диференціація типів агресії, яка ним пропонується, зводиться до розрізнення «доброякісної агресії», що полягає у своєрідній реакції індивіда на зовнішню щодо нього загрозу, й агресії «злоякісної». Якщо перша покликана зберегти життя в усіх її формах і проявах і тим самим має прийнятний, охоронний характер, то друга беззастережно засуджується Фроммом як своєрідна перверсія, що виявляється в актах невмотивованого насилля та деструктивності, що мають найширший діапазон [10, с. 23].

Психологічні фактори, які пояснюють феномен насилля крізь призму поняття агресії, не можуть бути вичерпними, адже насилля має й соціальну природу. Так, ще в XIX ст. французький учений Еміль Дюркгейм, який вважається засновником соціології як науки, уперше вводить поняття «аномія». Це такий стан суспільної свідомості, що зумовлений кризою або трансформацією суспільства, де існують протиріччя між проголошеними цілями й неможливістю їх реалізувати, що призводить до ігнорування правових, культурних норм і соціальних відхилень [11, с. 129–133]. Це поняття вчений використовував в емпіричних дослідженнях, у яких довів, що самогубства можуть мати й соціально-зумовлений (аномічний) характер. Науковець писав, що аномічне самогубство, на яке приречені індивіди в сучасних суспільствах унаслідок умов свого існування, не регламентується звичаєм: індивіди постійно змагаються один із одним, вони багато чого чекають від життя, їхні запити великі, їх постійно підстерігають страждання, що народжуються від диспропорції між сподіваннями та їх задоволенням. Така атмосфера тривоги сприяє розвитку суїцидальних нахилів [12, с. 335].

Американський соціолог Р. Мертон, досліджуючи американське суспільство, розширив поняття аномії, яка, на його думку, виникає, коли має місце протиріччя між соціально-прийнятними цілями суспільства і практичними засобами їх досягнення, якими володіють індивіди залежно від свого ієрархічного становища в суспільстві. Учений уважав, що всі американці прагнуть до багатства, але не в усіх є можливість досягнути цієї цілі законним шляхом, адже соціальні структури можуть здійснювати на деяких осіб у суспільстві тиск, що спонукає останніх поводити себе врозріз із приписами, ніж відповідно до них [13, с. 244]. У праці «Соціальна структура та аномія» Р. Мертон відзначає, що такі явища, як обман, корупція, аморальність, злочинність, стають усе більш звичними, коли значення, що надається заохочувальною цією культурою метою досягнення успіху розходиться з координованим інституційним значенням засобів її досягнення [14, с. 675–676].

Таблиця 1

Типологія девіацій Мертона

Спосіб адаптації	Схвалені суспільством цілі	Соціально схвалені засоби
Конформізм	+	+
Інновація	+	-
Ритуалізм	-	+
Ретрагізм (втеча від дійсності)	-	-
Бунт	+/-	+/-

Джерело: [14, с. 676]

Відповідно до цього твердження, за двома критеріями – визначених культурою цілей і соціально схвалених засобів її досягнення, учений запропонував 5 моделей класифікації дій поведінки індивідів у суспільстві: конформізм, інновація, ритуалізм, утеча й бунт, де + означає згоду, - – незгоду (табл. 1).

Конформісти – це люди, які розділяють як основні цілі суспільства, так і легальні способи їх досягнення. Це найбільш розповсюджений тип поведінки людей, завдяки якому підтримується стабільність і спадкоємність суспільства. Чотири інші типи відображають *девіантну* поведінку індивідів, тобто таку, яка не відповідає загальноприйнятим нормам суспільства. Так, люди вже IV типу (ті, які заперечують цілі й засоби суспільства, тікають від соціальної дійсності) зустрічаються найрідше. Під цю категорію, на думку Р. Мертона, підпадають особи, які страждають хронічним психічним розладом, що виражається у відході від реального світу у внутрішній світ хворобливих переживань (психоневротики, хронічні аутисти), ізгої, бродяги, хронічні алкоголіки й наркомани тощо [14, с. 676–677].

Інновація проявляється у визнанні особистістю цілей суспільства, але реалізувати їх вона намагається новими, нетрадиційними засобами, які можуть мати форму злочинної поведінки (наприклад, рекет, крадіжки). Ритуалізм не визнає суспільні цілі та цінності, однак дотримується прийнятих «правил гри», діє згідно із суспільними уявленнями про допустимі засоби досягнення цілей. Бунт має місце тоді, коли відкидаються суспільні цінності, цілі та засоби їх реалізації, людина активно їм протидіє, прагне замінити їх новими часто шляхом насилля (тероризм, радикалізм тощо) [15, с. 76].

Російський науковець Яків Гілінський у монографії «Социальное насилие» стверджує, що людина вчиняє ті чи інші дії для задоволення своїх потреб, проте можливості задоволення потреб у кожному суспільстві суттєво відрізняються через соціально-економічну нерівність, що може породжувати різні соціальні конфлікти, в тому числі й насилля, в генезі якого велику роль відіграє незадоволення саме соціальних потреб – престижу, статусу, самоствердження [3, с. 28–32]. Головним фактором, що провокує насилля, є не стільки рівень доходів і благополуччя, скільки ступінь розриву між бідними й багатими людьми. Відомий американський соціолог російського походження П. Сорокін вважає, що бідність або благополуччя однієї людини вимірюється не тим, чим вона володіє в цей момент, а тим, що в неї було раніше порівняно з іншими членами суспільства. Так, людина, побачивши розкішний одяг і фешенебельні апартаменти, відчуває себе погано одягнутою й бездомною, хоча з розумного погляду вона одягнена цілком пристойно та має належні житлові умови [3, с. 32].

Отже, одним із найважливіших чинників насилля є протиріччя між потребами людей і реальними можливостями їх задоволення, що залежать насамперед від місця індивіда в соціальній структурі суспільства та рівня його соціально-економічної диференціації.

З погляду *соціально-психологічного* підходу проблему виникнення соціального насилля пояснюють теорії фрустрації (Дж. Доллард) і відносної депривації (Г.Р. Гарр, Дж. Девіс). Фрустрація – перешкоди, які виникають на шляху суб'єкта й не дають йому змоги досягнути поставленої мети, розбіжності реальності з очікуваннями суб'єкта. Згідно із цією теорією, соціальні групи вдаються до насилля через невідповідність між тим, що є, і тим, на що вони (на їхню думку) заслуговують. Дж. Доллард вважає, що виникнення насилля завжди пов'язане з фрустрацією, а відчуття фрустрації завжди призводить до певних форм насильницької боротьби.

Дж. Девіс одним із перших здійснив моделювання відносної депривації на основі двох референтних груп – «заможні» та «незаможні». Коли члени однієї з груп співвідносять своє становище з членами іншої групи, вони потрапляють у стан відносної деприва-

ції. Самоідентифікація таких груп може здійснюватися на основі таких чинників: релігія, етнічна належність, стать, економічне становище, політичні пристрасті [16, с. 190].

Американський дослідник Роберт Гарр пояснює термін відносної депривації (RD) як сприйняття людиною невідповідності між її ціннісними очікуваннями та ціннісними можливостями їх здійснення. Ціннісні очікування – це блага й умови життя, на які, як уважають люди, вони мають повне право претендувати, тоді як ціннісні можливості – це блага й умови, які вони, на їхню думку, могли б отримати та утримувати. Відносна депривація виникає внаслідок незадоволення людських потреб (благополуччя, влади, поваги тощо) і спричинює насилля, спрямоване на тих, хто є уособленням цієї невідповідності [17, с. 61–62].

Тобто концепція відносної депривації може свідчити про невдоволення широких верств населення власним статусом, умовами життя й відсутністю коштів для вдоволення всезростаючих потреб. Унаслідок цього формується переконання, що вони заслуговують на краще, а політичні умови не в змозі їм це гарантувати, тому єдиним варіантом соціально-політичних змін є насильницька боротьба [16, с. 190].

Учений стверджує, що практично вся література щодо проблем колективного насилля передбачає наявність причинного зв'язку між існуванням відносної депривації та виникненням насилля. Цю гіпотезу вчений підтверджує кількісними показниками багатьох емпіричних досліджень інших дослідників. Так, скрутні економічні умови у формі високих цін на пшеницю та високого рівня безробіття кореспондували із жорстокістю відкритого протесту мас в Англії між 1790 та 1850 рр. У революційній Франції можна було виявити зв'язок між варіаціями в цінах на хліб і ступенем насилля, що здійснювалося непривілейованими станами суспільства. Також науковець стверджує, що існує кореляційне підтвердження того, що частота судів Лінча на американському півдні між 1888 і 1930 рр. змінювалася обернено пропорційно індексам економічного добробуту [17, с. 106–107].

На думку Т.Р. Гарра, підтримка виборцями екстремістських і радикальних партій є також проявом наростання в суспільстві відчуття відносної депривації й невдоволення. Так, економічно невдоволені ірландці наприкінці 1940-х рр. були більш схильні за інших відстоювати екстремістські позиції правого та лівого напрямів, а кубинці, що з високим ступенем імовірності схильні були до 1959 р. підтримувати рух Ф. Кастро, переживали тоді важке безробіття [17, с. 107].

Отже, чим вищим є рівень позбавлень соціальних потреб у рамках певної системи, тим вищий рівень фрустрації в суспільстві, який впливає на зростання рівня політичного насилля. Така фрустрація і психологічне позбавлення можуть включати: а) політичну дискримінацію; б) економічну нерівність; в) потенційний сепаратизм; г) залежність від іноземного капіталу; д) релігійні розколи; е) відсутність доступу до освіти [16, с. 191].

Пояснення явища соціального насилля було б неповним без його інтерпретації з погляду сучасної політологічної науки, що передбачає також різноманіття методологічних підходів.

Один із найвідоміших теоретиків політичної думки XVI ст., італієць Нікколо Макіавеллі розглядав насилля як один із *інструментів* здійснення політичної влади. У найвідомішому трактаті «Володар» він зазначає, що правитель, який хоче тримати в покорі своїх підданих, не повинен зважати на звинувачення в жорстокості, бо, вчинивши декілька розправ, він проявить більше милосердя, ніж ті, хто зловживає ним, потураючи безладу [18, с. 37]. Проте мислитель не ідеалізує насилля як засіб утримання влади, уважаючи, що воно доцільне з міркувань безпеки й по можливості має бути обернене на благо підданих і є поганим, якщо воно з часом лише посилюється. Страх підданих перед володарем, зауважує Макіавеллі, є більш дієвим засобом утримання влади, ніж любов, бо підтриму-

ється загрозою покарання, якою неможливо знехтувати. Проте останнє не має переростати в ненависть, а для цього володар не повинен посягати на власність громадян і підданих і жінок [18, с. 21].

Інструментальний підхід до насилля відстоював також англійський філософ XVI ст. Томас Гоббс. Так, звертаючись до аналізу політичного організму, виділяє додержавний «природний стан» людей, у рамках якого вони виступають як рівні істоти, схильні до задоволення своїх егоїстичних інтересів. Держава (як результат добровільної угоди або як результат завоювання) є спосіб боротьби зі станом «війни всіх проти всіх». Насилля в державі виступає як примусова влада, яка загрозою покарання примушує всіх однаковою мірою до виконання угод, тобто є гарантом збереження держави [19, с. 220].

Німецький філософ Карл Маркс розглядав насилля як засіб побудови нового суспільства і держави. У творі «Капітал» він, удаючись до алегорії, порівнює насилля з «повивальною бабкою всякого суспільства, яке вагітне новим». На думку мислителя, економіка є не політика, є базовою надбудовою суспільства й насилля виступає економічною потенцією, що забезпечує один клас засобами виробництва, на основі яких відбувається його панування й економічна експлуатація над іншим класом [20].

Американський політолог-теоретик німецького походження Ханна Арендт чітко розмежовує поняття влади і насилля, останнє, на її думку, відзначається інструментальним характером, бо його знаряддя створюються й використовуються для примноження природної сили (strength). Насилля за своєю природою інструментальне; подібно до всіх засобів, воно завжди потребує керівництва та виправдання тієї метою, якої прагне досягти. А те, що потребує виправдання з боку чого-небудь іншого, не може саме бути сутністю будь-чого [21, с. 55]. Насилля, інструментальне за своєю природою, раціонально тією мірою, якою воно ефективно для досягнення мети, що має це насилля виправдати. Воно не є двигуном ні історії, ні революції, ні прогресу, ні реакції; але воно може сприяти оголенню невдоволення й привертати до нього увагу громадськості, зазначає в праці «Про насилля» Ханна Арендт [21, с. 93].

Структурний підхід до пояснення насилля пропонує американський соціолог Нейл Смельзер, який вважає, що насилля залежить від соціально-економічної й політичної структури конкретного суспільства та виникає внаслідок відсутності рівноваги між макросоціальними структурами. Він запропонував шість чинників, які демонструють рівень антагонізму в суспільстві:

структурного сприйняття, що залежить від рівня терпимості панівних інститутів щодо соціально-політичних опозиційних протестів;

– структурного напруження, яке демонструє вплив політичних та економічних криз, безробіття, бідності, військових загроз на зростання антисистемної поведінки серед соціальних груп;

– чинник упередженості, що припускає існування ідеологічної або символічної системи поглядів та ідей, які обґрунтовують необхідність використання насильницького протистояння для подолання «несправедливого» стану;

– чинники прискорення – події й інциденти, що прискорюють наростання конфліктних настроїв і дають поштовх до мобілізації значних людських і матеріальних ресурсів;

– мобілізації участі, тобто здатність опозиційних лідерів об'єднувати різні групи людей для протистояння чинним політичним, економічним і соціальним структурам;

– неефективності соціального контролю, що є здатністю панівних структур придумувати прояви антисистемного насилля [22, с. 112–121].

Інституційний вимір політичного насилля пов'язаний із роботами американського політолога С. Хантінгтона, у рамках якого джерела політичного насилля пояснюються роз-

ривом між рівнем розвитку політичних інститутів і процесом трансформації економічної й соціальної системи. Масштабні форми політичного насилля й нестабільності характерні не для бідних чи багатих суспільств, а для таких, які перебувають на перехідному етапі свого розвитку. Саме тому, на думку С. Хантінгтона, у державах, які перебувають на етапі модернізації, головними учасниками політичного протистояння є фінансово стабільні й забезпечені прошарки суспільства, які керуються бажанням наживи та вигоди. Учений припустив, що причиною політичного насилля може бути невідповідність рівня політичного розвитку темпам політичної активності в суспільстві. Якщо темпи політичної активності (зростання рівня освіченості населення, економічне зростання, посилення ролі засобів масової інформації та соціальний мобільності) значно перевищують рівень розвитку політичної системи, то це може призвести до поширення нестабільності й різних форм політичного насилля [16, с. 192].

У рамках *теорії раціонального вибору* (Е. Мюллер, Д. Гупта) передбачається, що учасники політичного процесу вдаються до насилля, коли користь від його застосування буде вищою від мирних способів вирішення конфлікту. Згідно із цим, передбачається, що ризик вирішення політичного насилля буде значно меншим в умовах відкритого, демократичного суспільства, оскільки в таких умовах бажаних цілей буде простіше досягти мирними засобами. Тобто ця теорія припускає, що політичне насилля буде застосовано в тому випадку, якщо його переваги значно перевищують недоліки. Участь в актах політичного насилля дає змогу учасникам політичної системи максимізувати власний прибуток і досягти позитивних змін власного статусу. Теорія раціонального вибору визначає участь у політичному насиллі для членів політичної системи як одну з можливостей отримати додаткові блага [16, с. 192].

У статті розглянуто найголовніші підходи до пояснення природи насилля з погляду соціально-гуманітарних наук, зокрема психології, соціології та політичної науки, що дало можливість більш комплексно проаналізувати його.

У наукових колах немає єдності щодо первинності біологічних чи соціальних факторів, які пояснюють природу насилля. Психологія трактує насилля через поняття агресії. Проте одні вчені вказують на його інстинктивну природу, що характерна як для людей, так і для тварин; інші трактують це поняття як прагнення до влади та сили. Е. Фромм розглядає агресію через власну теорію деструктивності, розрізняючи її доброякісну та злоякісну форми.

Соціологічні теорії джерела виникнення насилля вбачають насамперед у соціальних чинниках, коли є протиріччя між проблемами людей і реальними можливостями їх задоволення, і пояснюють насилля з погляду теорій аномії, фрустрації та відносної депривації.

З погляду політичної науки насилля розглядається як один із інструментів здійснення або завоювання влади (інструментальний підхід). Структурний підхід пояснює його виникнення як наслідок відсутності рівноваги між макросоціальними структурами в суспільстві. Інституційний підхід – розривом між рівнем розвитку політичних інститутів і процесом трансформації економічної й соціальної системи. У рамках теорії раціонального вибору насилля розглядається як більш корисний спосіб вирішення конфлікту.

На думку автора, кожен із названих підходів, що пояснює природу насилля, має право на існування, бо дає змогу більш різнобічно проаналізувати це соціальне явище. Звичайно, окреслені наукові парадигми не можуть дати вичерпне пояснення всім проявам насилля, адже воно розглядається з погляду як інших гуманітарних наук (конфліктології, філософії права, кримінології), так і суто біологічних теорій (вплив нейрофізіологічних, біохімічних, генетичних факторів).

Список використаної літератури

1. Козлов М. Агресія і агресивність. URL: https://psychologis.com.ua/agressiya_i_agressivnost.htm (дата звернення: 08.11.2019).
2. Красиков В.И. Насилие в эволюции, истории и современном обществе : очерки. Москва-Берлин : Директ, 2014. С. 19.
3. Гилинский Я.И. Социальное насилие : монография. Санкт-Петербург : ООО Издательский Дом «Алеф-Пресс», 2013. 185 с.
4. Лапланж Ж.Ж., Понталис Ж.-Б. Словарь по психоанализу. Москва : Высшая школа, 1996. С. 43–47.
5. Freud S. Arguments for Instinct of Aggression and Destruction. *Abstracts of S. Freud*. Parkville, 1971. Vol. XXI. P. 152.
6. Адлер А. Понять природу человека. Санкт-Петербург, 1997. С. 123–127.
7. Лоренц К. Агрессия (так называемое «зло»). Москва, 1994. С. 250.
8. Природа насилия. URL: <https://lib.sale/otnosheniya-konfliktologiya/priroda-nasiliya-37459.html> (дата звернення: 08.11.2019).
9. Адорно Т. Исследование авторитарной личности. Москва : Серебряные нити, 2001. С. 338.
10. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности. Москва : Республика, 1994. С. 23.
11. Кавецкий С.Т. Э. Дюркгейм о социальной солидарности и аномии. *Социс*. 2013. № 5. С. 129–133.
12. Дюркгейм Э. Самоубийство. Социологический этюд. Санкт-Петербург : Союз, 1998. С. 335.
13. Мертон Р. Социальная теория и социальная структура / пер. с англ. Е.Н. Егоровой, З.В. Кагановой. Москва : АСТ, Хранитель, 2006. С. 244.
14. Merton Robert K. Social Structure and Anomie. *American Sociological Review*. 1938. Vol. 3. № 5. P. 675–676.
15. Мертон Р.К. Социальная теория и социальная структура. *Социс*. 1992. № 2. С. 76.
16. Кравченко В.Ю. Концептуальные подходы к пониманию политического насилия. *Научные ведомости Белгородского государственного университета. Серия «История. Политология»*. 2013. № 22 (165). С. 190–192.
17. Гарр Т.Р. Почему люди бунтуют. Санкт-Петербург, 2005. 461 с.
18. Макьявелли Н. Государь. Москва, 2009. 71 с.
19. Гоббс Т. Левиафан, или Материя, форма и власть государства церковного и гражданского. Москва : Директ-Медиа, 2002. С. 220.
20. Маркс К. Капитал Т. 1. URL: <http://libelli.ru/works/kapital/24.htm> (дата звернення: 08.11.2019).
21. Арендт Х. О насилии / пер. с англ. Г.М. Дашевского. Москва : Новое издательство, 2014. 148 с.
22. Смелзер Н. Социология. *Социс*. 1993. № 7. С. 112–121.

APPROACHES TO THE STUDY OF VIOLENCE IN THE SOCIAL SCIENCES**Dmytro Kundelskyi***The National University of Ostroh Academy,
Department of Political Science and National Security
Seminarska str., 2, 35800, Ostroh, Rivne region, Ukraine*

The article analyzes the main approaches to explaining the phenomenon of violence in the methodological framework of the study of social sciences such as psychology, sociology and political science. It has been found that psychological approaches explain violence by operating on the notion of aggression but explaining its essence in different ways. Thus aggression can be a manifestation of the destructive instinct of human nature, or an important factor in the struggle for power, the pursuit of superiority and improvement. Some scientists claim that aggression is inherent in all higher animals, while others say that it is in human society that it is embodied in the form of violence. In general, psychological approaches are seen as a source of violence in a person's internal psychological processes, which are crucial in a person's social behavior.

However, other scholars believe that violence is primarily social in nature, and consider as one of the most important factors of violence the contradictions between the needs of people and the real possibilities of their satisfaction, which depend primarily on the place of the individual in the social structure of society and the level of its socio-economic differentiation. Within the framework of this approach, the theory of anomie – a crisis state of society, characterized by the weakness of institutional norms and causing social deviations, which can be implemented by violent actions, is distinguished; frustration theory – when the occurrence of violence is associated with obstacles that arise in the way of the subject and does not allow him to achieve the goal and relative deprivation as a person's perception of the mismatch between its value expectations and the value of their implementation, which causes violence directed at those, who is the epitome of this discrepancy.

Classical representatives of political science see violence as one means of exercising power in the state or building a new society and state (an instrumental approach). More recent researchers have identified the emergence of violence as a result of a lack of balance between the social, political or economic structures of society (structural approach) or the gap between the level of development of political institutions and the process of transformation of the economic and social system (institutional approach).

Key words: violence, aggression, anomie, deviant behavior, frustration, relative deprivation, instrumental approach, structural approach, institutional approach.